

Stanisław Płaza, *Próby reform w czasie pierwszego bezkrólewia (1572 - 1574)*, Kraków 1969. Zeszyty Naukowe UJ, CCXVI, Prace Prawnicze z. 42, ss. 192.

Bezkrólewie po śmierci Zygmunta Augusta jest chwilą przełomową w dziejach Polski, pociągającą od dawna myśl wielu historyków. Stąd też temat opracowany przez autora jest niewątpliwie ważny i ciekawy i dotąd dokładnie nie znany. Bezkrólewie, to okres w którym rodzą się różne instytucje ustrojowe, w tym tak ważna ustawa, jak artykuły henrykowskie, pierwsza polska ustawa zasadnicza, aż po prawa kardynalne w II połowie XVIII w. Autor podejmując ten temat odpowiada na postulat wyrażony kiedyś przez W. Sobocińskiego, który proponował opracowanie genezy wyżej wymienionych artykułów. W tym celu niewątpliwie trzeba było najpierw zająć się opracowaniem całego bezkrólewia, wszystkich jego faz, walk o reformę prawno-ustrojową oraz zdać sobie sprawę, jakie mechanizmy społeczne poruszały tok tych działań. To wszystko miało pomóc w opracowaniu genezy pierwszych reform o tak zasadniczym charakterze.

Praca S. Płazy jest pierwszą częścią zamierzonej przez autora większej całości na temat artykułów henrykowskich, „krokiem wstępnym do analizy historyczno-dogmatycznej” (s. 6 wstępu). Autor we wstępie zapowiada napisanie jeszcze części drugiej, podając dość szczegółowo, co zamierza w tej części uwzględnić. Obecnie wydrukowana praca zawiera w sobie przede wszystkim przedstawienie walki o reformę państwa w okresie bezkrólewia, a przez to szczegółowy problem genezy artykułów henrykowskich.

Autor wykorzystał w tym celu szeroki wachlarz współczesnych źródeł drukowanych i archiwalnych, nie zaznaczył jednak ani we wstępie, ani w osobnym zestawieniu, jakie archiwalne, czy biblioteczne rękopisy przeglądał. To samo można powiedzieć o literaturze, choć spis jej nie był już tak potrzebny. W cytowanej literaturze autor nie wykorzystał pracy Stefana Gruszeckiego pt. *Walka o władzę w Rzeczypospolitej Polskiej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów (1572 - 1573)*. Pracy tej jednak nie mógł wykorzystać, gdyż została wydrukowana w sierpniu 1969 r., podczas gdy praca S. Płazy w lipcu tegoż roku. Praca S. Gruszeckiego o tyle zwraca na siebie uwagę, że pozornie zawiera tę samą problematykę z tego samego bezkrólewia. Jednakowoż praca ta chronologicznie kończy się na wyborze Walezego w dniu 16 maja 1573 r., podczas gdy praca S. Płazy rozważania swoje rozciąga po sejm koronacyjny z 1574 r. Chronologicznie więc praca autora jest obszerniejsza. S. Gruszecki przedstawia za to obszerniej przebieg I wolnej elekcji oraz koncentruje się na opisie wewnętrznej walki w łonie stanu szlacheckiego o władzę w państwie. Praca jego jest więc pracą z historii politycznej wewnętrznej, podczas gdy praca S. Płazy jest pracą z zakresu myśli reformatorskiej i walki o reformę państwa, wraz z genezą artykułów henrykowskich. Prace te więc wzajemnie się uzupełniają.

Układ pracy S. Płazy oparty jest na kryterium chronologicznym, gdyż rozdziały omawiają po kolei poszczególne fazy bezkrólewia aż po koronację króla. Przy tej sposobności autor przedstawia wszystkie kolejno wyłaniające się postulaty reform, zwracając szczególną uwagę na genezę artykułów henrykowskich. Zagadnienia te autor przedstawia na tle walki między różnymi ugrupowaniami politycznymi ówczesnych feudałów oraz wiąże je z ich poglądami prawno-ustrojowymi. Przy tej sposobności udało mu się wyłowić wiele wzmianek poczynając od 16 lipca 1572 r., dotyczących wyłaniającego się pomysłu ułożenia artykułów henrykowskich, jako artykułów ograniczających przede wszystkim władzę króla. Przy omawianiu zjazdu senatorów i szlachty, autor jeden z ich rodzajów nazywa zjazdami konkurencyjnymi. Wyjaśniając to bliżej autor pisze, że są to po prostu zjazdy skłócone między sobą, a więc o różnych zamysłach politycznych. Nazwa ta chyba nie jest właściwie użyta i należało utrzymać dla niej nazwę bardziej odpowiednią, jak zjazdy prowincjonalne,

analogicznie do innych zjazdów wojewódzkich czy ziemskich. Jeden z rodzajów zjazdów wymienionych przez autora, to wspólne zjazdy senatorskie, które niewiele się różnią od zjazdów zwanych przez niego konkurencyjnymi. Nomenklatura więc wszystkich rodzajów zjazdów powinna być ściślej określona. Bardzo ciekawą rzeczą jest to, co autor stwierdził na s. 59, że sejmik bełzki z Zamoyskim na czele pierwszy postulował spisanie obowiązków monarszych w 20 artykułach. Tu więc po raz pierwszy został sformułowany wyraźnie pomysł ułożenia artykułów henrykowskich. W dalszych rozważaniach autor przedstawił też, jak niektóre z artykułów były oficjalnie omawiane na konwokacji.

Szerzej opisał autor realne już narodziny artykułów, które spisane były w okresie od 25 IV 1573 do 2 V 1573 w czasie elekcji. Były to tylko niektóre pomysły, dotyczące osoby królewskiej, wybrane spośród o wiele szerszych projektów reformy ustrojowej. W ramach nowego projektu artykułów najważniejszym i najbardziej spornym zagadnieniem było potwierdzenie wolności religijnej w Polsce. Punkt ten stał się celem nieustannych zabiegów walczących z sobą grup feudalnych. Szlachta katolicka, a szczególnie biskupi z nuncjuszem apostolskim na czele, będą starali się cały czas o niedopuszczenie do uchwalenia artykułów, a szczególnie punktu o wolności religijnej. Protestanci, ale również i poważna część szlachty katolickiej broniła pokoju religijnego i dążyła do ograniczenia władzy króla. Te spory ciągnące się aż do ucieczki Henryka Walezy z Polski przedstawia bardzo drobiazgowo autor. Jest jego poważną zasługą, że pokazywał on jasno, jak walka ta przebiegała, jakie były używane formalnoprawne środki w tej walce i jak zaciekle spierano się o artykuły henrykowskie w różnych stadiach ich zatwierdzania.

Wydaje się, że autor omawiając wszystkie te zagadnienia na tle różnych tworzących się instytucji bezkrólewia, mógł nieco bliżej instytucje te opisać, zwłaszcza że posługiwał się tymi samymi źródłami. I tak np. mógł zająć się bliżej konfederacjami w czasie bezkrólewia czy pomysłem kandydatury Piasta na tron królewski. Nie wyliczył nawet, kto oprócz Walezy kandydował do tronu i nie podał głębszych przyczyn pojawienia się pomysłu wyboru Piasta na elekcji.

Spśród wielu interesujących zagadnień, autor podkreślił niejednokrotnie dywersję wyższego duchowieństwa katolickiego, skierowaną przeciw interesom ogółu szlachty. Wspomina również o pojawieniu się już na sejmie koronacyjnym projektu przyszłego Trybunału Koronnego. Z rozważań autora wynika też, że Henryk Walezy, mimo nacisków, nie pozwolił jednak na uszczuplenie swej władzy królewskiej, stąd data jego wstąpienia na tron rok 1574 nie była jeszcze przełomem w zakresie osłabienia władzy króla. Przełom taki będzie miał miejsce dopiero na sejmie koronacyjnym Stefana Batorego, który 31 V 1576 r. zatwierdził artykuły henrykowskie. I dopiero od tej daty pod względem formalnoprawnym możemy mówić o ograniczeniu władzy królewskiej przez artykuły henrykowskie.

Praca doc. Płazy dała nam pierwsze rzeczywiście dobre przedstawienie problemu genezy artykułów henrykowskich. Wyniki tej pracy staną się niewątpliwie i tematem dalszej dyskusji i przejdą do syntez w podręczniku.

ZDZISŁAW KACZMARCZYK (Poznań)

Marian Kallas, *Konstytucja Księstwa Warszawskiego. Jej powstanie, systematyka i główne instytucje w związku z normami szczegółowymi i praktyką*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, *Studia Iuridica* t. IX z. 3, Toruń 1970, ss. 205.

W ostatnim dziesięcioleciu dzieje Księstwa Warszawskiego cieszyły się znacznym zainteresowaniem badawczym; jego wynikiem były zarówno wydawnictwa źródłowe